

Konstytucja Marcjana o zakazie sprzedaży broni do *Barbaricum* (C. 4,41,2)

1. Uwagi wprowadzające

Między 455 a 457 r. cesarz wschodniorzymski Marcjan¹ wydał konstytucję skierowaną do prefekta pretorianów Konstantyna, w której zakazał sprzedaży rzymskiej broni do *Barbaricum*². Ustawę tę umieszczono po kilkudziesięciu latach w czwartej księdze *Codicis repetitae praelectionis*, czyli drugiej redakcji *Kodeksu Justyniańskiego*, w tytule 41: *Quae res exportari non debeant* („Rzeczy, których nie powinno się eksportować”)³.

W okresie dominatu większość rzymskiej broni produkowano w państwowych warsztatach zbrojeniowych określanych mianem *fabricae*⁴. Zgodnie z przekazem w *Notitia Dignitatum*⁵ pod koniec IV w. w obu częściach cesarstwa oręż wytwarzało 35 państwowych fabryk: 20 funkcjonowało na Zachodzie⁶, 15 zaś na Wschodzie⁷.

Na terenie *Barbaricum* odnaleziono bardzo wiele elementów rzymskiego uzbrojenia, zwłaszcza mieczy⁸. Pojawienie się na tych ziemiach rzymskiej broni było skutkiem wielu czynników.

¹ Był on następcą Teodozjusza II. Panował w latach 450-457. Na temat polityki zagranicznej tego władcy zob. E.A. Thompson, *The Foreign Policies of Theodosius II and Marcian*, „Hermathena” 1950, vol. 76, s. 58-75; R.L. Kohlfelder, *Marcian's Gamble: A Reassessment of Eastern Imperial Policy toward Attila ad 450-453*, „American Journal of Ancient History” 1984, vol. 9, s. 54-69.

² Terminem *Barbaricum* określali Rzymianie od III w. obszary Europy Środkowej, Wschodniej i Północnej, położone poza granicami Cesarstwa i zamieszkałe przez różne plemiona barbarzyńskie.

³ Znajduje się w nim jeszcze tylko jedna cesarska ustawa, zakazująca eksportu do krajów barbarzyńskich wina, oliwy oraz sosów rybnych (C. 4,41,1).

⁴ Szerzej na ten temat zob. S. James, *The Fabricae: State Arms Factories of the Later Roman Empire*, [w:] J.C.N. Coulston (ed.), *Military Equipment and Identity of Soldiers*, Oxford 1988, s. 257-332.

⁵ Szerzej na temat tego źródła zob. D. Hoffmann, *Die spätromische Bewegungsheer und die Notitia dignitatum*, Düsseldorf 1969.

⁶ ND, Occ. 9,16-39.

⁷ ND, Or. 11,18-39. Szerzej na temat lokalizacji warsztatów na Wschodzie i Zachodzie oraz ich rodzajów zob. S. James, *op. cit.*, s. 261-262; P. Letki, *The State Factories (fabricae) During the Time of Tetrarchy*, „Studia nad Kulturą Antyczną” 2009, vol. 5, s. 49-64; idem, *Kawaleria Dioklecjana. Organizacja, uzbrojenie, taktyka*, Oświęcim 2012, s. 90-101.

⁸ J. Kolendo, *Kontakty Rzymu z Barbarzyńcami Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] idem, *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*, Warszawa 1998, s. 19, pisze: „Szacuje

Po pierwsze, oręż trafiał tam za sprawą handlu z rzymskimi dostawcami albo między plemionami barbarzyńców. W tym pierwszym przypadku, jeśli przyjmujemy funkcjonowanie zakazu sprzedaży rzymskiej broni do wrogich ludów, handel ten miałby charakter nielegalny. Broń dostarczana do *Barbaricum* musiała być zatem szmuglowana. Jeśli zakazu eksportu nie było, zakup broni był całkowicie legalny. Zachowane inskrypcje nagrobne potwierdzają, że rzymscy handlarze, wśród których byli również weterani armii, trudnili się handlem bronią na terenie *Barbaricum*⁹. W okresie dominatu, kiedy powstała sieć państwowych *fabricae*, broń można było prawdopodobnie kupić legalnie jedynie od prywatnych wytwórców¹⁰.

Po drugie, część uzbrojenia docierała na tereny *Barbaricum* jako łupy wojenne¹¹. Przykładem może być wielka klęska trzech legionów (XVII, XVIII i XIX), dowodzonych przez Publiusza Kwinktyliusza Warusa, jaką Germanie zadali armii rzymskiej w 9 r. w Lesie Teutoburskim¹². Jednym z jej skutków była m.in. utrata kilku tysięcy sztuk broni¹³. Wyprawy wojenne były z pewnością głównym źródłem rzymskiej broni od drugiej połowy III i przez cały wiek IV, kiedy to zdecydowanie nasiliła się inwazja barbarzyńców na Rzym¹⁴.

Po trzecie, broń mogła być przedmiotem darów¹⁵, czy to wymienianych między plemionami, czy to ofiarowanych przez samych Rzymian¹⁶. Dotyczyło to jednak przede wszystkim wodzów poszczególnych plemion. Zdaniem niektórych komentatorów były

się, że około 1/5, a na pewnych terytoriach i w pewnych okresach nawet połowa wszystkich mieczy znajdujących w grobach barbarzyńskich, była pochodzenia rzymskiego”. Szerzej na temat znalezisk i rodzajów rzymskich mieczy na terenie *Barbaricum* zob. P. Kaczanowski, *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum*, Kraków 1992, s. 15-33.

⁹ Zob. T. Kolnik, *Q. Atilius Primus – Interprex, Centurio, and Negotiator*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae” 1978, vol. 30, s. 61-75; H. von Petrikovits, *Die Spezialisierung des römischen Handwerks*, [w:] H. Jankuhn (Hrsg.), *Das Handwerk in vor und frühgeschichtlicher Zeit*, Göttingen 1981, s. 120-121, 128; idem, *Die Spezialisierung des römischen Handwerks II (Spätantike)*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1981, vol. 43, s. 285-306.

¹⁰ J. Kunow, *Bemerkungen zum Export römischer Waffen in das Barbarikum*, [w:] C. Unz (Hrsg.), *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Stuttgart 1986, s. 741, uznał, że od czasów Dioklecjana nie było podstawy do utrzymywania takiego zakazu, gdyż państwo stało się praktycznie monopolistą w zakresie produkcji broni. *Fabricae* nie mogły sprzedawać broni barbarzyńcom, a zatem rzymska broń znajdowana na terenie *Germania Libera* albo trafiła na te tereny jako łupy wojenne, albo musiała być tam przemycana, co spowodowało reakcję Marcjana w postaci wprowadzenia zakazu eksportu broni do *Barbaricum*.

¹¹ Zob. P. Reinecke, *Einfuhr- oder Beutegut?*, „Bonner Jahrbücher” 1958, vol. 158, s. 246-252.

¹² Zob. P. Rochala, *Las Teutoburski 9 rok n.e.*, Warszawa 2008.

¹³ Por. K. Dąbrowski, J. Kolendo, *Les épées romaines découvertes en Europe centrale et septentrionale*, „Archeologia Polona” 1972, vol. 13, s. 90.

¹⁴ *Ibidem*, s. 94.

¹⁵ Zob. K. Dąbrowski, J. Kolendo, *Z badań nad mieczami rzymskimi w Europie środkowej i północnej*, „Archeologia Polski” 1967, vol. 12, s. 422.

¹⁶ Tacyt, *Germania* 15: *Gaudent praecipue finitimarum gentium donis, quae non modo a singulis, sed et publice mittuntur, electi equi, magnifica arma, phalerae torquesque; iam et pecuniam accipere docuimus*. – „Lecz tym sprawia szczególną radość otrzymywać od sąsiednich ludów dary, które posyłają im nie tylko prywatne osoby, lecz i państwa; składają się one z doborowych koni, okazałych zbroi, ryngrafów

to jednak tylko pojedyncze egzemplarze, a pozyskiwanie w ten sposób oręża nie miało większego znaczenia dla zmiany struktury uzbrojenia ludności *Barbaricum*¹⁷.

Wreszcie po czwarte, część broni mogła znaleźć się na terenie *Barbaricum* za sprawą powrotu do domu barbarzyńskich żołnierzy, służących wcześniej w rzymskiej armii¹⁸. Zdaniem niektórych znawców tematu teza ta opiera się jednak na zbyt powierzchownej interpretacji historii militarnej Rzymu. W IV w. do armii rzymskiej zapisano bardzo dużą liczbę barbarzyńców. Czasami wręcz całe ludy barbarzyńskie przechodziły na służbę rzymską. Ale nawet w tej sytuacji trudno jest utrzymywać, że żołnierze wrócili z bronią do swojego rodzinnego kraju położonego poza granicami imperium. Z pewnością takie działania mogły mieć miejsce, ale jedynie sporadycznie. Nie wolno również zapominać o tym, że broń nie była prywatną własnością żołnierzy¹⁹.

2. Konstytucja Marcjana

Po tym krótkim wprowadzeniu przejdźmy do będącej przedmiotem tego opracowania konstytucji Marcjana. Oto jej łaciński tekst i przekład.

C. 4,41,2: *Nemo alienigenis barbaris cuiuscumque gentis ad hanc urbem sacratissimam sub legationis specie vel sub quocumque alio colore venientibus aut in diversis aliis civitatibus vel locis loricas et scuta et arcus sagittas et spathas et gladios vel alterius cuiuscumque generis arma audeat venumdare, nulla prorsus isdem tela, nihil penitus ferri vel facti iam vel adhuc infecti ab aliquo distrahatur. Perniciosum namque romano imperio et proditioni proximum est barbaros, quos indigere convenit, telis eos, ut validiores reddantur, instruere.*

1. Si quis autem aliquid armorum genus quarumcumque nationum barbaris alienigenis contra pietatis nostrae interdicta ubicumque vendiderit, bona eius universa proscribi

i naszyjników. Także pieniądze nauczyliśmy się już przyjmować” (Tacyt, *Dzieła*, przeł. S. Hammer, t. 1, Warszawa 1957).

¹⁷ Tak P. Kaczanowski, *op. cit.*, s. 78.

¹⁸ Zob. K. Dąbrowski, J. Kolendo, *Les épées romaines...*, s. 94.

¹⁹ Weterani po zakończeniu służby wojskowej musieli zostawić swą broń, którą odkupywała ich jednostka (zob. J.F. Gilliam, *The Deposita of the Auxiliary Soldier* (P. Columbia inv. 325), „Bonner Jahrbücher” 1967, vol. 167, s. 237-238; D.J. Breeze, *The Ownership of Arms in the Roman Army*, [w:] D.J. Breeze, J. Close-Brooks, J.N.G. Ritchie, I.R. Scott, A. Young (Eds.), *Soldiers' Burials at Camelton, Stirlingshire, 1922 and 1975*, „Britannia” 1976, vol. 7, s. 93-95; M.C. Bishop, *The Military Fabrica and the Production of Arms in the Early Principate*, [w:] M.C. Bishop (ed.), *The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar*, Oxford 1985, s. 9; M.C. Bishop, J.C.N. Coulston, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford 2006, s. 262-266; D. Woods, *The Ownership and Disposal of Military Equipment in the Late Roman Army*, „Journal of Roman Military Equipment Studies” 1993, vol. 4, s. 55-65). Legion zatrzymywał także uzbrojenie żołnierzy, którzy zginęli. Z tych powodów na niektórych egzemplarzach broni można znaleźć wygrawerowane imiona kilku jego kolejnych posiadaczy (zob. R. MacMullen, *Inscriptions on Armor and the Supply of Arms in the Roman Empire*, „American Journal of Archaeology” 1960, vol. 64, s. 23-40).

*protinus ac fisco addici, ipsum quoque capitale poenam subire decernimus. MARCIAN. A. CONSTANTINO PP. * <A 455 - 457 >*

„Niech nikt nie śmie sprzedawać obcym barbarzyńcom przybywającym do tego najświętszego miasta pod pozorem poselstwa lub pod jakimkolwiek innym, albo znajdującym się w innych miastach lub miejscach, pancerzy²⁰, tarcz²¹, łuków²² i strzał, długich mieczy²³, mieczy krótkich²⁴ lub innego dowolnego rodzaju broni. Krótko mówiąc, żadna broń, nic, co w całości zostało już wykonane z żelaza albo nie zostało jeszcze wykończzone, nie może być tym ludziom przez kogokolwiek sprzedane. Jest bowiem niebezpieczne dla państwa rzymskiego i bliskie zdradzie wyposażanie barbarzyńców – którzy, jak wiadomo, odczuwają brak tych rzeczy – w broń, aby stali się jeszcze silniejsi.

1. Gdyby jednak ktoś sprzedał gdziekolwiek jakikolwiek rodzaj broni obcym barbarzyńcom jakiegokolwiek nacji wbrew zakazom Naszej Świętości, postanawiamy, aby wszystkie jego dobra zostały natychmiast skonfiskowane i przekazane fiskusowi, a on sam zaś poniósł także karę śmierci.

*Cesarz Marcjan do prefekta pretorianów Konstantyna [między 455 a 457 r.]*²⁵.

Wydanie tej ustawy spowodował zapewne jakiś incydent w Konstantynopolu, o którym wspomniano na początku tego aktu prawnego. Była nim prawdopodobnie nieudana próba nabycia broni przez grupę barbarzyńców, którzy udawali posłów. Można jedynie spekulować, że broń usiłowano kupić albo w państwowym warsztacie zbrojeniowym²⁶, albo miejscowej zbrojowni²⁷.

²⁰ Łac. *lorica*. Zob. J.C.N. Coulston, *Later Roman Armour, 3rd-6th centuries AD*, „Journal of Roman Military Equipment Studies” 1990, vol. 1, s. 139-160; H. Elton, *Warfare in Roman Empire AD 350-425*, Oxford 1996, s. 110-116; M.C. Bishop, *Lorica Segmentata I: A Handbook of Articulated Roman Plate Armour*, Chirnside 2002.

²¹ Łac. *scutum*. Szerzej zob. M.C. Bishop, J.C.N. Coulston, *op. cit.*, s. 137-139, 179-182, 216-218.

²² Łac. *arcus*. Zob. J.C.N. Coulston, *Roman Archery Equipment*, [w:] M.C. Bishop (ed.), *The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the second Roman Military Equipment Research Seminar*, Oxford 1985, s. 220-336.

²³ Łac. *spatha*. Zob. M.C. Bishop, *The Spatha: The Roman Long Sword*, London 2020.

²⁴ Łac. *gladius*. Zob. M.C. Bishop, *The Gladius: The Roman Short Sword*, London 2016.

²⁵ Przekład autora.

²⁶ W literaturze przyjmuje się bowiem, że już po powstaniu *Notitia dignitatum*, a jeszcze przed jeszcze przed 539 r., w którym Justynian wprowadził w noweli 85 monopol państwowy na produkcję broni, została uruchomiona w Konstantynopolu jakaś *fabrica*.

²⁷ Źródła średniowieczne poświadczają, że jeszcze Konstantyn Wielki zbudował w położonej we wschodniej części Konstantynopola dzielnicy *Mangana* magazyn do przechowywania balist i ich oprządkowania. Poświadcza go anonimowa Πάτρια Κωνσταντινιπόλεως 3,8 (w języku łacińskim znana jako *Scriptores originum Constantinopolitarum*), będąca bizantyjską kolekcją dzieł historycznych, dotyczących historii i zabytków Konstantynopola, skompilowaną pod koniec IX w. i uzupełnioną na przełomie XI i XII w. Fakt ten odnotował również dwunastowieczny kronikarz Michael Glycas (zob. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1836, s. 468, wiersze 6-10). Podczas wykopalisk w dzielnicy *Mangana* nie odnaleziono jednak śladów tego magazynu (zob. R. Demangel, E. Mamboury, *Le Quartier des Manganes et le Premier Region de Constantinople*, Paris 1939, s. 7). Z konstytucji Walentyniana, Walensa i Gracjana skierowanej do *comes sacrarum largitionum* Tacjana (C.Th. 10,22,1) wynika, że w stolicy cesarstwa znajdował się również specjalistyczny warsztat, w którym tzw. *barbaricarii* pokrywali hełmy złotem i srebrem.

Cesarz zakazał wywozu z państwa jakiejkolwiek broni, zarówno kompletnej, jak też jedynie jej elementów. Uznał tego rodzaju działanie za niebezpieczne dla państwa i podobne do *proditio*, czyli zdrady. Temu, kto złamałby cesarski zakaz, groziła bardzo surowa sankcja w postaci konfiskaty majątku oraz kary śmierci. Zakaz ten nie dotyczył jedynie ambasadorów państw oraz innych osób przybywających do Konstantynopola. Świadczy o tym wyraźnie ostatnie zdanie, w którym sformułowano ogólny zakaz sprzedaży broni *quarumcumque nationum barbaris alienigenis*, a więc „obcym barbarzyńcom jakiejkolwiek nacji”, obwarowany surowymi sankcjami. Kluczowym słowem w tym zakazie jest, jak się wydaje, użyty w nim dwukrotnie przymiotnik *alienigenus*. Znaczy on między innymi „zagraniczny, obcy, urodzony w obcym kraju”²⁸. Ustawodawca wyraźnie ograniczył zakaz eksportu broni tylko do *alienigeni barbari*, a więc „obcych barbarzyńców”, czyli prawdopodobnie takich, z którymi Rzymianie pozostawali w konflikcie militarnym. Gdyby zakaz dotyczyć miał wszelkich barbarzyńców, przymiotnik *alienigenus* byłby bowiem zbędny. A zatem sojusznicy rzymscy, nietraktowani jako *barbari alienigeni*, byli, prawdopodobnie, z niego wyłączeni.

Czy jest rzeczą możliwą, żeby zakaz sprzedaży broni do *Barbaricum* wprowadzili Rzymianie tak późno? Niektórzy komentatorzy uważają, że zakaz eksportu broni do ludów, z którymi imperium rzymskie było w stanie wojny, funkcjonował przynajmniej od czasów pryncypatu²⁹. Głównym źródłem potwierdzającym jego istnienie już w tym czasie jest, ich zdaniem, fragment *Regulae* Kwintusa Cervidiusa Scaevoli (D. 48,4,4), prawnika działającego za panowania Marka Aureliusza. Kompilatorzy justyniańscy umieścili ten fragment w czwartym tytule 48 ks. *Digestów: Ad legem Iuliam maiestatis*³⁰

Trudno sobie wyobrazić, aby w tak dużym i ważnym mieście jak Konstantynopol nie znajdował się także zwykły arsenał, w którym przechowywano nadwyżki produkcji zbrojeniowej.

²⁸ Por. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s.v. *Alienigenus*, -a, -um.

²⁹ Zob. np. G. Vismara, *Limitazione al commercio internazionale nell' imperio Romano e nella comunità cristiana medioevale*, [w:] *Scritti in onore Contardo Ferrini pubblicati in occasione della sua beatificazione*, vol. 1, Milano 1947, s. 443-447; S. de Laet, *Portorium: étude sur l'organisation douanière chez les romains, surtout à l'époque du Haut Empire*, Brugge 1949, s. 431; J. Rougé, *Expositio totius mundi et gentium*, Paris 1966, s. 238; K. Dąbrowski, J. Kolendo, *Les épées romaines...*, s. 88; J. Kunow, *op. cit.*, s. 744; J. Lønstrup, *Das zweischneidige Schwert aus der jüngeren römischen Kaiserzeit im freien Germanien und im Römischen Imperium*, [w:] *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Stuttgart 1986, s. 747-749; K. Czarnecka, *Two Newly-Found Roman Swords from the Przeworsk Culture Cemetery in Oblin, Siedlce District, Poland*, "Journal of Roman Military Equipment Studies" 1992, vol. 3, s. 41-55; M. Erdrich, *Waffen in mitteleuropäischen Barbaricum: Handel oder Politik*, "Journal of Roman Military Equipment Studies" 1994, vol. 5, s. 199-209; U. Rald, *The Roman Swords from Danish Bog Finds*, "Journal of Roman Military Equipment Studies" 1994, vol. 5, s. 227-241; H. Elton, *op. cit.*, s. 58, 205. Zakaz eksportu broni zakwestionował B. Rankov, *The Roman Ban on the Export of Weapons to the Barbaricum: A Misunderstanding*, "Journal of Roman Military Equipment Studies" 1999, vol. 10, s. 115-120.

³⁰ Szerzej na temat tej ustawy zob. J.E. Allison, D. Cloud, *The lex Iulia maiestatis*, „Latomus” 1962, vol. 21, s. 711-731.

(„Oдноśnie do ustawy julijskiej o zbrodni zdrady stanu”)³¹. W tekście Scaevoli wymieniono konkretne zachowania noszące znamiona *crimen maiestatis*, które mogły być podstawą do wniesienia oskarżenia z powodu zdrady stanu. Znalazły się wśród nich również działania człowieka:

cuiusve opera dolo malo hostes populi Romani commeatu armis telis equis pecunia aliave qua re adiuti erunt.

„przez którego czyny <dokonane> w złym zamiarze wrogowie ludu rzymskiego zostali wyposażeni w żywność, broń obronną i zaczepną, konie, pieniądze lub jakąś inną rzecz”³².

Fragment ten jest prawdopodobnie dosłownym cytatem z ustawy. Czy można go jednak traktować jako dowód na funkcjonowanie zakazu eksportu rzymskiej broni? Bez względu na to, czy wymieniono w nim konkretne działania zagrożone wniesieniem oskarżenia z tytułu zbrodni zdrady stanu, czy też zawiera jedynie interpretację *lex Iulia maiestatis*, nie wynika z niego zakaz eksportu broni. Zaopatrywanie wroga w broń jest tu jednym z wielu działań, będących formą pomocy dla nieprzyjaciół państwa rzymskiego, które traktowano jako zdradę państwa³³.

Przeciwko zakazowi handlu bronią w okresie wczesnego pryncypatu może również świadczyć komentarz Scaevoli do *lex Iulia de vi publica*. Ta wydana prawdopodobnie za panowania Oktawiana Augusta ustawa zakazywała gromadzenia w nadmiarze broni przez osoby prywatne³⁴. Prawnik stwierdza jednoznacznie, że zakazem tym nie są objęte osoby, które miałyby broń między innymi dla celów handlowych.

³¹ Data uchwalenia tego prawa jest sporna. Najczęściej przyjmuje się 8 r. p.n.e. (zob. G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912, s. 453; C.W. Chilton, *The Roman Law of Treason under the Early Principate*, „Journal of Roman Studies” 1955, vol. 45, s. 73-81; J. Bleicken, *Senatsgericht und Kaisergericht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozessrecht im frühen Prinzipat*, „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse” 1962, vol. 53, s. 27-29). Inne proponowane datacje to: 27 r. p.n.e. (zob. R.A. Bauman, *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg 1967, s. 266-292), okres między 19 a 17 r. p.n.e. (tak K.M.T. Atkinson, *Constitutional and Legal Aspects of the Trials of Marcus Primus and Varro Murena*, „Historia” 1960, vol. 9, s. 456-459) albo koniec panowania Oktawiana (zob. E. Koestermann, *Die Majestätsprozesse unter Tiberius*, „Historia” 1955, vol. 4, s. 77). Przyjęcie tej ustawy niektórzy wiążą z zagrożeniem ze strony Germanów w okresie panowania Oktawiana Augusta. K. Dąbrowski, J. Kolendo, *Les épées romaines...*, s. 88, uznali, że zakaz handlu bronią wymierzony był głównie w plemiona germańskie, jedyne ludy, z którymi Rzym prowadził otwarty konflikt wojenny w tym czasie. Ich zdaniem handel bronią między Rzymem i *Libera Germania* miał duże znaczenie ekonomiczne i fakt ten został potwierdzony w cytowanym wyżej tekście Scaevoli. Nie mamy też pewności, czy w tym okresie uchwalono jedynie jedną taką ustawę, czy też było ich więcej. Szerzej na ten temat zob. J.D. Cloud, *Lex Iulia de vi. Part I*, „Athenaeum” 1988, vol. 66, s. 579-595.

³² Przekłady *Digestów* według: *Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, red. T. Palmirski, przeł. K. Hilman et alii, t. 7,2, Kraków 2017.

³³ Szerzej na temat *crimen laesae maiestatis* w Rzymie zob. M. Dyjakowska, *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin 2010, s. 17-76.

³⁴ Mamy na jej temat jedynie kilka komentarzy rzymskich jurystów, które kompilatorzy justyniańscy umieścili w 6 tytule 48 księgi *Digestów Ad legem Iuliam de vi publica* („Oдноśnie do ustawy julijskiej o przemocy skierowanej przeciw interesom publicznym”; zob. E. Loska, *Ustawa julijska o przemocy publicznej*

D. 48,6,2, SCAEVOLA libro quarto regularum: *Excipiuntur autem arma, quae quis pro-mercii causa habuerit hereditateve ei obvenerint.*

„SCAEVOLA w księdze czwartej *Zasad prawnych*: Wyłączona zaś jest <z tej regulacji> broń, którą ktoś miałby dla celów handlowych lub przypadłaby mu w spadku”.

Nie wiemy jednak, czy jurysta miał na myśli dostawę broni dla armii rzymskiej, czy też każdą formę handlu bronią, również z cudzoziemcami.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że cytowany wyżej fragment *Regulae Cervidiusa Scaevoli* nie może być traktowany jako dowód na istnienie w okresie pryncypatu zakazu sprzedaży rzymskiej broni do *Barbaricum*. Potwierdza on jedynie, iż sprzedaż uzbrojenia, jak każdy inny akt pomocy nieprzyjacielowi, mogła skutkować oskarżeniem o *crimen laesae maiestatis*. Nie da się jednak wykluczyć, że taki zakaz istniał już w okresie pryncypatu, ale nie wspomina o nim wprost żadne ze źródeł³⁵. W źródłach prawniczych potwierdzony jest tylko pochodzący z okresu późnego dominiatu zakaz, który wynika z konstytucji cesarza Marcjana, wydanej między 455 a 457 r. Możemy zatem przyjąć dwie hipotezy: albo do wydania rzeczony konstytucji w państwie rzymskim nie istniał oficjalny zakaz sprzedaży broni do *Barbaricum*, albo też podczas przygotowywania drugiej redakcji *Kodeksu Justyniańskiego* z 529 r. świadomie pominięto wcześniejsze regulacje ustanawiające tego rodzaju zakaz (bądź zakazy), pozostawiając jedynie ostatni z nich autorstwa Marcjana.

6 tytuł 48 księgi digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz, „Zeszyty Prawnicze” 2005, vol. 5, z. 2, s. 229-241). Jednym z nich jest fragment autorstwa Marcjana (D. 48,6,1): *Lege Iulia de vi publica tenetur, qui arma tela domi suae agrove inve villa praeter usura venationis vel itineris vel navigationis coegerit.* – „Na podstawie julijskiej ustawy o przemocy skierowanej przeciw interesom publicznym odpowiada ten, kto gromadzi broń obronną lub zaczepną w swoim domu lub w gospodarstwie albo w domu na wsi, oprócz <tej, która> służy do polowania albo w podróży lądowej czy morskiej”. Sankcją za złamanie przepisów tej ustawy była *poena capitalis*, w praktyce jednak stosowano *aquae et ignis interdictio* (szerzej o tym środku zob. G.P. Kelly, *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge 2006, s. 25-39).

³⁵ Na liście towarów, których nie wolno było zgodnie z prawem sprzedawać, wymieniane jest również m.in. żelazo. Píše o tym choćby Paulus: D. 39,4,11 pr., PAULUS libro quinto *Sententiarum*: *Cotem ferro subigendo necessariam hostibus quoque venundari, ut ferrum et frumentum et sales, non sine periculo capitis licet.* – „PAULUS w księdze piątej *Zapamiętań*: Pod groźbą kary śmierci nie wolno sprzedawać wrogom nawet ośledek koniecznych do ostrzenia żelaza, tak jak i żelaza, zboża oraz soli”. O zakazie sprzedaży żelaza wspomina też *Expositio totius mundi*. W zachowanym tekście łacińskim, powstałym w drugiej połowie IV w., będącym prawdopodobnie jedynie przekładem oryginału greckiego, w rozdziale piątym czytamy: *Sunt ergo Nisibis et Edessa, quae in omnibus viros habent optimos et in negotio valde acutos et bene venantes. praecipue et divites et omnibus bonis ornati sunt: accipientes enim a Persis ipsi in omnem terram Romanorum vendentes et ementes iterum tradunt, extra aeramen et ferrum, quia non licet hostibus dare aeramen et ferrum.* – „Są więc Nisibis i Edessa, które mają najlepszych we wszystkich mężów i bardzo doświadczonych w handlu oraz dobrych sprzedawców. Są [oni] bardzo bogaci i zaopatrzeni we wszelkiego rodzaju dobra. To, co otrzymują bowiem od Persów, sami sprzedają na całym terytorium Rzymian, a to, co kupują, znowu odsprzedają, z wyjątkiem miedzi i żelaza, ponieważ wrogom nie wolno dawać miedzi i żelaza” (przekład autora). Przytoczone tu teksty mówią o prawnych ograniczeniach w handlu niektórymi metalami. Nie wiemy jednak, jakie akty prawne były źródłem tych zakazów.

3. Zakończenie

Na skutek umieszczenia konstytucji Marcjana w *Kodeksie Justyniańskim* zakaz sprzedaży rzymskiej broni do wrogów państwa rzymskiego obowiązywał także za Justyniana. Cesarz ten zdecydował się, po raz pierwszy w dziejach państwa rzymskiego, na wprowadzenie państwowego monopolu na produkcję i dystrybucję broni w noweli 85 z 539 r.³⁶ Państwowa kontrola nad dystrybucją broni została utrzymana w Bizancjum także w następnych wiekach³⁷. Wynika to z kilku regulacji zawartych w późniejszych aktach prawnych, wyraźnie inspirowanych konstytucją Marcjana. W ukończonych za panowania Leona VI Filozofa *Bazylikach* czytamy (19,1,87):

Μηδεὶς πιπρασκέτω βαρβάροις προφασείας παραγινομένοις ὅπλα εἰργασμένα ἢ ἀνέργαστα, μηδὲ σίδηρον ὅλως. ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιήσας τὶ δημεύσθω, καὶ κεφαλικῇ ὑποκείσθω τιμωρίᾳ³⁸.

„Niech nikt nie sprzedaje barbarzyńcom broni gotowej albo niewykończonej, ani w ogóle żelaza. Ten, kto uczyni coś wbrew temu, niech zostanie pozbawiony majątku i niech podlega karze śmierci”³⁹.

Zakaz ten umieszczono również w *Prócheiros nómos* 39,9, zbiorze prawa, który powstał prawdopodobnie w latach siedemdziesiątych IX w.⁴⁰:

Μηδεὶς πιπρασκέτω βαρβάροις ὅπλα εἰργασμένα ἢ ἀνέργαστα ἢ σίδηρον, ἐπεὶ κεφαλικῶς τιμωρεῖται⁴¹.

„Niech nikt nie sprzedaje barbarzyńcom, pod pozorem poselstwa, broni gotowej albo niewykończonej albo żelaza, w przeciwnym razie zostanie ukarany śmiercią”⁴².

³⁶ Czytelników zainteresowanych tą tematyką odsyłam do mojej książki *85 nowela Justyniana „O broni”*, Wrocław 2021.

³⁷ Por. G. Theotokis, *Military Technology: Production and Use of Weapons*, [w:] Y. Stouraitis (ed.), *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*, Leiden/Boston 2018, s. 440-472. s. 445.

³⁸ Zob. *Supplementum editionis Basilicorum Heimbachianae: Lib. XV-XVIII Basilicorum cum scholiis antiquis integros nec non lib. XIX Basilicorum novis auxiliis restitutum continens*, ed. C.E. Zachariae a Lingentahl, Lipsiae 1846.

³⁹ Przekład autora.

⁴⁰ W *intitulatio* przedstawione jest ono jako dzieło cesarzy Bazylego I i Konstantyna, którzy rządili wspólnie w latach 870-879, oraz Leona VI. Niektórzy uważają jednak, że powstało ono w 907 r. za Leona VI. Cesarz ten jest autorem wstępu tego dzieła. Autor tej kompilacji prawa jest nieznan.

⁴¹ Ὁ Πρόχειρος Νόμος. *Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron*, ed. C.E. Zachariae, Heidelbergae 1837.

⁴² Przekład autora.

Bibliografia

- Allison J.E., Cloud D., *The lex Iulia maiestatis*, „Latomus” 1962, vol. 21.
- Atkinson K.M.T., *Constitutional and Legal Aspects of the Trials of Marcus Primus and Varro Murena*, „Historia” 1960, vol. 9.
- Bauman R.A., *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg 1967.
- Bishop M.C., *The Gladius: The Roman Short Sword*, London 2016.
- Bishop M.C., *Lorica Segmentata I: A Handbook of Articulated Roman Plate Armour*, Chirnside 2002.
- Bishop M.C., *The Military Fabrica and the Production of Arms in the Early Principate*, [w:] M.C. Bishop (ed.), *The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar*, Oxford 1985.
- Bishop M.C., *The Spatha: The Roman Long Sword*, London 2020.
- Bishop M.C., Coulston J.C.N., *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford 2006.
- Bleicken J., *Senatsgericht und Kaisergericht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozessrecht im frühen Prinzipat*, „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse” 1962, vol. 53.
- Breeze D.J., *The Ownership of Arms in the Roman Army*, [w:] D.J. Breeze, J. Close-Brooks, J.N.G. Ritchie, I.R. Scott, A. Young (Eds.), *Soldiers' Burials at Camelon, Stirlingshire, 1922 and 1975*, „Britannia” 1976, vol. 7.
- Chilton C.W., *The Roman Law of Treason under the Early Principate*, „Journal of Roman Studies” 1955, vol. 45.
- Cloud J.D., *Lex Iulia de vi. Part I*, „Athenaeum” 1988, vol. 66.
- Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnae 1836.
- Coulston J.C.N., *Later Roman Armour, 3rd-6th Centuries AD*, „Journal of Roman Military Equipment Studies” 1990, vol. 1.
- Coulston J.C.N., *Roman Archery Equipment*, [w:] M.C. Bishop (ed.), *The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Proceedings of the second Roman Military Equipment Research Seminar*, Oxford 1985, s. 220-336.
- Czarnecka K., *Two Newly-Found Roman Swords from the Przeworsk Culture Cemetery in Oblin, Siedlce District, Poland*, „Journal of Roman Military Equipment Studies” 1992, vol. 3.
- Dąbrowski K., Kolendo J., *Les épées romaines découvertes en Europe centrale et septentrionale*, „Archeologia Polona” 1972, vol. 13.

- Dąbrowski K., Kolendo J., *Z badań nad mieczami rzymskimi w Europie środkowej i północnej*, „Archeologia Polski” 1967, vol. 12.
- Demangel R., Mamboury E., *Le Quartier des Manganes et le Premier Region de Constantinople*, Paris 1939.
- Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, red. T. Palmirski, przeł. K. Hilman et alii, t. 7,2, Kraków 2017.
- Dyjakowska M., *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin 2010.
- Elton H., *Warfare in Roman Empire AD 350-425*, Oxford 1996.
- Erdrich M., *Waffen in mitteleuropäischen Barbaricum: Handel oder Politik*, “Journal of Roman Military Equipment Studies” 1994, vol. 5.
- Hoffmann D., *Die spätrömische Bewegungsheer und die Notitia dignitatum*, Düsseldorf 1969.
- James S., *The Fabricae: State Arms Factories of the Later Roman Empire*, [w:] J.C.N. Coulston (ed.), *Military Equipment and Identity of Soldiers*, Oxford 1988.
- Gilliam J.F., *The Deposita of the Auxiliary Soldier (P. Columbia inv. 325)*, „Bonner Jahrbücher” 1967, vol. 167.
- Kaczanowski P., *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum*, Kraków 1992.
- Kelly G.P., *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge 2006.
- Koestermann E., *Die Majestätsprozesse unter Tiberius*, „Historia” 1955, vol. 4.
- Kohlfelder R.L., *Marcian's Gamble: A Reassessment of Eastern Imperial Policy toward Attila ad 450-453*, “American Journal of Ancient History” 1984, vol. 9.
- Kolendo J., *Kontakty Rzymu z Barbarzyńcami Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] J. Kolendo, Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością, Warszawa 1998.
- Kolnik T., *Q. Atilius Primus – Interprex, Centurio, and Negotiator*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae” 1978, vol. 30.
- Kunow J., *Bemerkungen zum Export römischer Waffen in das Barbarikum*, [w:] C. Unz (Hrsg.), *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Stuttgart 1986.
- Laet S. de, *Portorium: étude sur l'organisation douanière chez les romains, surtout à l'époque du Haut Empire*, Brugge 1949.
- Letki P., *Kawaleria Dioklecjana. Organizacja, uzbrojenie, taktyka*, Oświęcim 2012.
- Letki P., *The State Factories (fabricae) During the Time of Tetrarchy*, „Studia nad Kulturą Antyczną” 2009, vol. 5.
- Lønstrup J., *Das zweischneidige Schwert aus der jüngeren römischen Kaiserzeit im freien Germanien und im Römischen Imperium*, [w:] C. Unz (Hrsg.), *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*, Stuttgart 1986.

- Loska E., *Ustawa julijska o przemocy publicznej 6 tytuł 48 księgi digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2005, vol. 5, z. 2.
- MacMullen R., *Inscriptions on Armor and the Supply of Arms in the Roman Empire*, “American Journal of Archaeology” 1960, vol. 64.
- Petrikovits H. von, *Die Spezialisierung des römischen Handwerks*, [w:] H. Jankuhn (Hrsg.) *Das Handwerk in vor und frühgeschichtlicher Zeit*, Göttingen 1981.
- Petrikovits H. von, *Die Spezialisierung des römischen Handwerks II (Spätantike)*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1981, vol. 43.
- Ὁ Πρόχειρος Νόμος. *Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron*, ed. C.E. Zachariae, Heidelbergae 1837.
- Rald U., *The Roman Swords from Danish Bog Finds*, “Journal of Roman Military Equipment Studies” 1994, vol. 5.
- Rankov B., *The Roman Ban on the Export of Weapons to the Barbaricum: A Misunderstanding*, “Journal of Roman Military Equipment Studies” 1999, vol. 10.
- Reinecke P., *Einfuhr- oder Beutegut?*, „Bonner Jahrbücher” 1958, vol. 158.
- Rochala P., *Las Teutoburski 9 rok n.e.*, Warszawa 2008.
- Rominkiewicz J., *85 nowela Justyniana “O broni”*, Wrocław 2021.
- Rotondi G., *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912.
- Rougé J., *Expositio totius mundi et gentium*, Paris 1966.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.
- Supplementum editionis Basilicorum Heimbachianae: Lib. XV-XVIII Basilicorum cum scholiis antiquis integros nec non lib. XIX Basilicorum novis auxiliis restitutum continens*, ed. C.E. Zachariae a Lingentahl, Lipsiae 1846.
- Tacyt, *Dziela*, przeł. S. Hammer, t. 1, Warszawa 1957.
- Theotokis G., *Military Technology: Production and Use of Weapons*, [w:] Y. Stouraitis (ed.), *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*, Leiden/Boston 2018.
- Thompson E.A., *The Foreign Policies of Theodosius II and Marcian*, „Hermathena” 1950, vol. 76.
- Vismara G., *Limitazione al commercio internazionale nell’ imperio Romano e nella comunità cristiana medioevale*, [w:] *Scritti in onore Contardo Ferrini pubblicati in occasione della sua beatificazione*, vol. 1, Milano 1947.
- Woods D., *The Ownership and Disposal of Military Equipment in the Late Roman Army*, “Journal of Roman Military Equipment Studies” 1993, vol. 4.

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest konstytucji cesarza Marcjana zakazującej sprzedaży broni do *Barbaricum*. Autor zaczyna od ukazania czynników, które przyczyniły się do pojawienia się rzymskiej broni na terenie *Barbaricum*. Dalej prezentuje zachowany w *Kodeksie Justyniańskim* tekst ustawy (C. 4,41,2), jej polski przekład oraz komentarz. Cesarz zakazał w niej wszelkiej sprzedaży broni – zarówno kompletnej, jak też jedynie jej elementów – *alienigenis barbaris*, a więc „obcym barbarzyńcom”, czyli zapewne takim, z którymi imperium rzymskie pozostawało w konflikcie militarnym. Sankcją za złamanie tego zakazu była konfiskata majątku oraz kara śmierci. Zdaniem autora nie ma przekonywających dowodów, aby zakaz ten funkcjonował już wcześniej. Jedyne źródło (D. 48,4,4), które ma być rzekomo dowodem na jego wprowadzenie już w okresie pryncypatu, potwierdza jedynie, że sprzedaż uzbrojenia, jak każdy inny akt pomocy nieprzyjacielowi, mógł skutkować oskarżeniem o *crimen laesae maiestatis*.

Słowa kluczowe: *alienigeni barbari*, *Barbaricum*, cesarz Marcjan, *fabricae*, handel bronią, *lex Iulia de vi publica*, *lex Iulia maiestatis*, zakaz eksportu broni